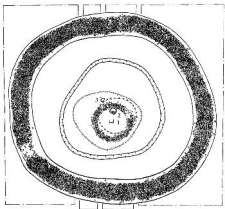

Санжаров С.М., Бровендер Ю.М., Бритюк О.О.

КУРГАНИ БІЛЯ СЕЛА УТКІНЕ НА МЕЧЕТНОМУ ПОЛІ В ДОНБАСІ

Присвячена виданню матеріалів курганної групи з Мечетного поля, біля с. Уткіне на Луганщині. Подається культурно-хронологічна атрибуція поховань енеоліту, ямної, катакомбної, бабинської та зрубної культур. Особливу увагу приділено енеолітичній кам'яній конструкції.

Метою даної роботи є культурно-хронологічний аналіз курганних комплексів на Мечетному полі в Донбасі і введення їх у науковий обіг з метою розширення джерелознавчої бази археологічної науки України.

У польовий сезон 1991 р. Центрально-Донецька експедиція здійснила охоронні дослідження чотирьох курганів, що руйнуються, на Мечетному полі у с. Уткіне, на землях радгоспу «Комунарський» Перевальського району Луганської області.

Розкопки здійснювалися за допомогою бульдозера на знос шляхом зняття насипів і похованого ґрунту до рівня материка методом паралельних траншей із залишенням бривок для фіксації стратиграфії пам'ятників. Зняття ґрунту провадилося пошарово, товщина шарів, що знімалися, дорівнювала 5-10 см. Виявлені плями поховань і викидів, самі поховання й окремі знахідки фіксувалися від умовного центру (репера), умовно розташованого на вершині кожного кургану, від поверхні над похованнями, а для основних поховань - і від рівня давнього горизонту. Прив'язка в плані здійснювалася за градусним розподілом окружності кургану від центру (центр центрального основного поховання) до найближчої точки поховань (місцезнаходження окремих знахідок), а для впускних катакомбних поховань - до вхідного отвору (устя) похоронних камер. Відлік глибин при розкопках здійснювався за допомогою мірної рейки і рівня. Усі матеріали розкопок передані на збереження до Перевальського краєзнавчого музею.

Могильник із семи насипів розташований на відстані 1 км на південний захід від західної окраїни с. Уткіне Перевальського району Луганської області. Він займав гребінь широкого водороздільного плато, іменованого місцевими жителями «Мечетним полем».

Висоти курганів у могильників від 0,7 до 4 м. Діаметри від 20 до 60 м. Насипи розташовувалися ланцюжком на відстані 30-50 м один від одного по лінії ПвдСх - ПвнЗ (рис. 1, 1). Більшість насипів не розорювалися і задерновані. На їх поверхні зустрінуті численні камені пісковика, середні розміри яких 0,4 x 0,3 x 0,1 м. Поверхні частини курганів сильно ушкоджені грабіжницькими ямами, шурфами та перекопами воєнного часу.

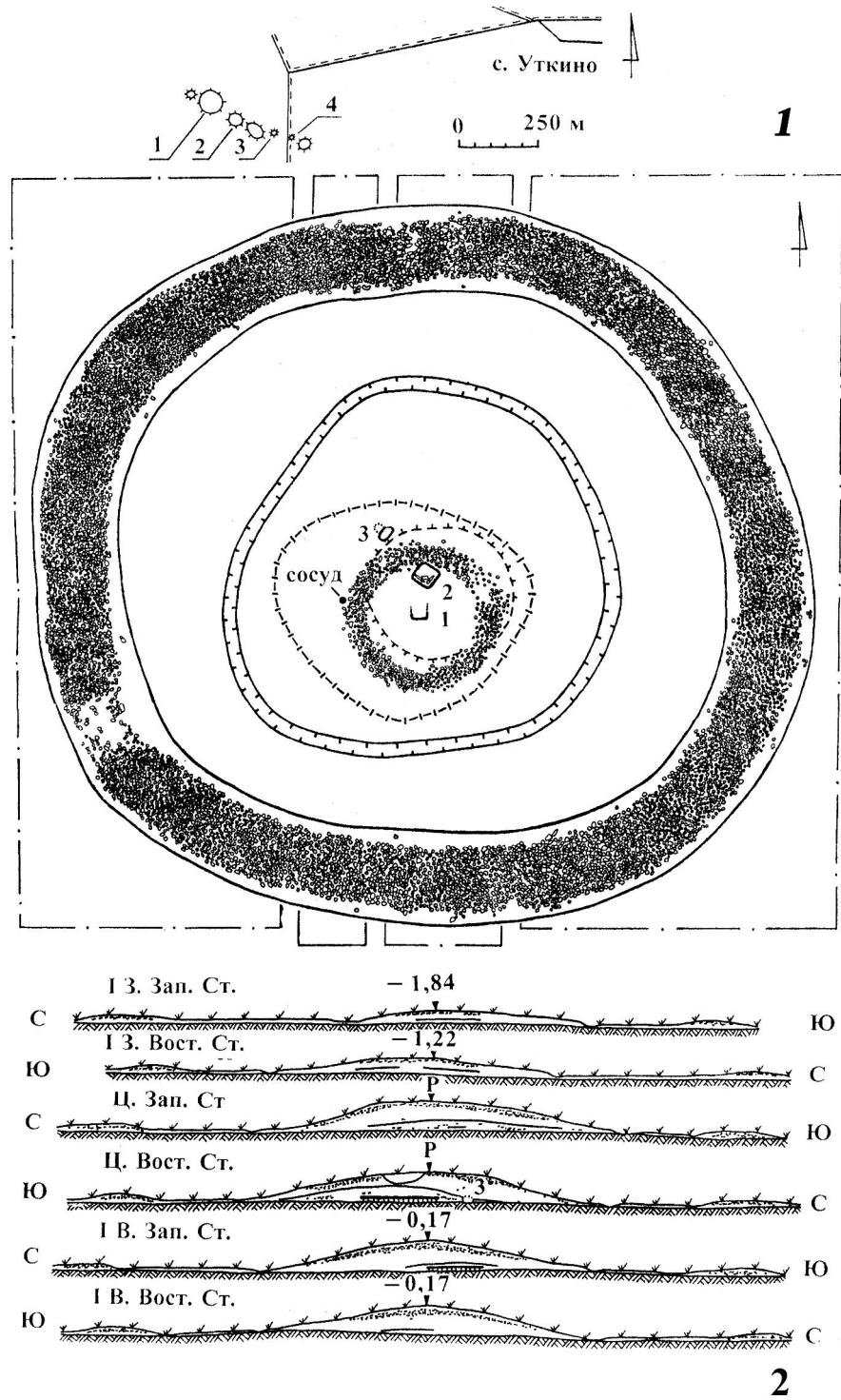

Рис. 1. Мечетне Поле: 1 – загальний план могильника; 2 - курган 1, загальний план та розрізи бровок

Курган 1

Розташовувався в північно-західній частині могильника і другим з північно-заходу на південний схід. Його висота від сучасної поверхні становила 2,7 м (2,4 м від ДГ), діаметр близько 30 м. Насип у плані округлої форми, не розорювався. На вершині знаходилося воронкоподібне поглиблення діаметром близько 10 м і глибиною до 1,5 м. У північній частині насипу влаштована яма розмірами 6 x 3 м, що утворилася в результаті виїмки чорноземного ґрунту для господарських потреб. Глибина ями в центрі складала близько 1 м. У західній та південній частинах насипу простежені перекопи і западини, що уявляли собою окопи військового часу. На поверхні насипу траплялися поодинокі камені (пісковик). Їхні середні розміри складала 0,5 x 0,3 x 0,1 м.

По колу кургану, біля його підшови зафіксований круговий кільцевий заплилий ґрунтом ровик, шириною близько 1 м. На відстані 5-10 м від основи курганного насипу по всьому колу простежений круговий (кільцевий) вал з невеликим запливом у південно-західній частині. Ширина кільця вала становила близько 6-8 м, діаметр по зовнішньому краю 65 м, висота від сучасної поверхні - 0,5 м. Він споруджений з каменів пісковика та землі. Сам вал, простір між ним і курганом, поверхня курганного насипу не розорювалися, хоча помітні чисельні сліди від спроб розорати всю споруду.

У зв'язку з тим, що перекопами значно ушкоджена, а частково і знищена, центральна частина кургану, через центр прокладена траншея, ширина якої визначалася діаметром конусоподібної ями, а бровки залишені по її сторонах.

У результаті розкопок у кургані виявлено 3 поховання: енеолітичне, катакомбної культури і культове поховання епохи пізніх кочовиків.

Основним і центральним в кургані енеолітичне поховання 1, навколо якого на рівні давнього горизонту споруджене кільце з каменів пісковика. Діаметр кільця за зовнішнім контуром ставив 14 м, ширина близько 2 м. Камені лежали впритул і в накладку. Внутрішній край кам'яної споруди злегка піднятий, зовнішній - заглиблений у похований ґрунт. Як видно, спочатку під ним зроблений неглибокий ровик, на викиді з якого і складене кам'яне кільце-кромлех. Після здійснення основного поховання кам'яне кільце цілком перекрите первинним насипом кургану, що мав у висоту близько 1,2 м, діаметр - 20 м та складений зі шматків дерну (рис. 1).

Згодом у північно-західну частину насипу первинного кургану впусcene катакомбне поховання 3. Характер наступних досипок не визначається через сильно змішану структуру верхньої частини насипу, зробленого з пісковикового ґрунту. Імовірно за все, у центрі кургану розташовувалося поховання епохи бронзи, згодом зруйноване великою за площею та глибиною грабіжницькою ямою, тому що в північній частині насипу виявлені фрагменти посудини бабинської культури.

Останнім у центр кургану було зроблено впуск культового поховання 2, що містить уламки половецьких кам'яних статуй. Його впуск, вочовидь, супрово-

джувався спорудженням кам'яного накиду по всій поверхні насипу, вала і ровика навколо підосви кургану. У результаті курганний насип здобув сучасні обриси (висота 2,7 м, діаметр близько 30 м). Ровик мав близько 35 м у діаметрі по зовнішньому краю та глибину від сучасної поверхні в межах 0,3-0,4 м. Його ширина складала 1,5 м. На відстані 8-10 м від ровика споруджений круговий вал з каменів пісковика та гумусу. Його діаметр по зовнішньому краю складав близько 70 м, висота в межах 0,5 м від поверхні, ширина 6 м. Основу вала складав кам'яний накид шириною 6 м. Камені покладені один на одній та впритул. Їхні середні розміри становили 0,4 x 0,3 x 0,1 м. Зверху вал укріплений шаром чорнозему товщиною близько 0,2 м (рис. 1, 2).

У стратиграфічному розрізі, який зроблений по східному профілю центральної бровки, простежено:

1. Материк, що складався зі скельного пісковикового ґрунту та простежений з глибини 2,65 м.

2. Шар похованого ґрунту потужністю 0,25 м з видимою лінією давнього горизонту на довжину 0,3 м.

3. До півдня та півночі від закінчення видимої лінії давнього горизонту за профілем бровки фіксувалися розрізи кам'яного кільця, що споруджене навколо основного енеолітичного поховання 1. Глибина залягання каменів 1,9-2,4 м. Ширина розрізів близько 2 м. Потужність кладки 0,5 м.

4. Первинний насип кургану, складений зі шматків дерну. Його потужність у центрі складала близько 1,1 м. Діаметр за профілем - 19,5 м.

5. Впускне катакомбне поховання, що перерізало північну полу первинного насипу. Довжина розрізу поховання за профілем складала 0,9 м.

6. Верхній шар первинного насипу складений зі змішаного ґрунту. В центральній його частині на глибині 1,4-1,6 м знайдені фрагменти посудини бабинської культури. Верхній горизонт цієї частини насипу утворює накид з каміння та шматків дерну під ним, що простежувався на довжину 22 м. Його потужність становила 0,5-0,7 м. Камені пісковика лежали пошарово внакладку та один біля одного, їхні середні розміри складали 0,4 x 0,3 x 0,08 м.

7. У центрі профілю простежений розріз пізнього перекопу на довжину 3,7 м, глибиною до 1 м.

Посудина в насипу. Під кутом 290° на відстані 7 м від центру на глибині 1,7 м від поверхні (П) виявлена ліпна посудина зрубної культури, можливо, від незбереженого поховання.

Посудина гострореберної форми з прямими вінцями та закраїною біля дна. Орнаментована у верхній третині корпусу паском із двох рядів відбитків перевитого шнура, заштрихованих короткими відбитками перевитого шнура в косу сітку. Зовнішня поверхня темного жовтогарячого кольору із сірими та чорними плямами. На придонній частині збереглися грубі вертикальні розчеси. Висота посудини 14,5 см, висота боків 8,5 см, діаметр вінець 19 см, діаметр боків - 1,5 см, діаметр дна 11 см (рис. 2, 1).

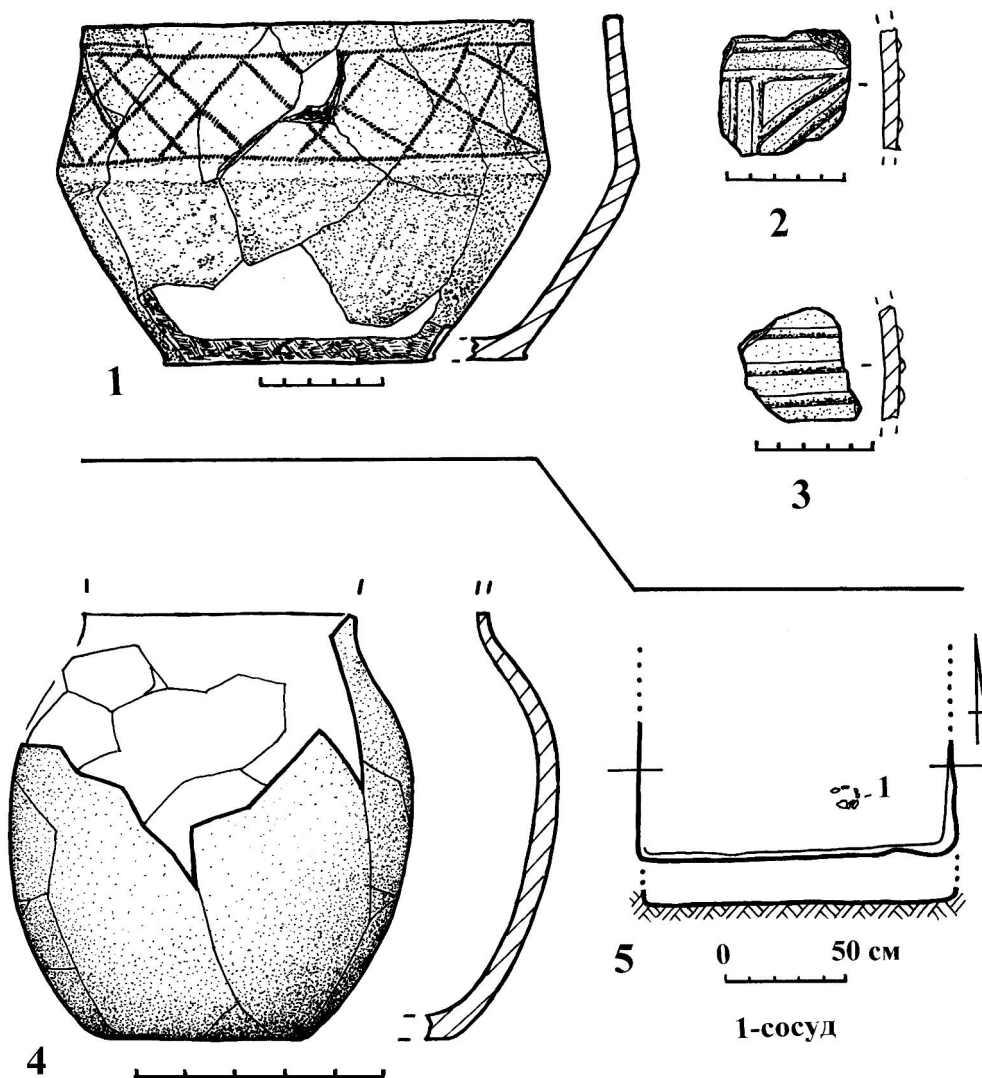

Рис. 2. Мечетне Поле, курган 1: 1-3 – знахідки з насипу; 4 – посудинка з поховання 1; 5 – план та розріз поховання 1.

Кераміка в насипу. У північній частині кургану на глибині 1,4-1,6 м (1,2-1,4 м від П) знайдені два фрагменти посудини бабинської культури, орнаментовані невеликими наліпними пружками у вигляді паралельних рядів і трикутників. Зовнішня поверхня черепків сірого жовтогарячого кольору (рис. 2, 2, 3).

Поховання 1 (доби енеоліту-ранньої бронзи, центральне, основне). Виявлене в центрі кургану на рівні давнього горизонту (2,4 м від репера).

Могильна яма прямокутної форми, орієнтована по лінії Сх - 3. Її північна частина не збереглася. Довжина ями по лінії Сх - 3 близько 1,3 м. Дно зроблене

в скелястому ґрунті на глибині 2,95 м (0,55 м від ДГ). Кістки небіжчика не збереглися. У південно-східній частині дна знайдена ліпна посудинка. Заповнення могильної ями складалося з чорного гумусу (рис. 2, 5).

Ліпна тонкостінна посудинка мала опуклі боки та невелике пласке денце. Пряма коротка шийка за допомогою плавного вигину переходить у боки. Верхня частина втрачена. Плічки слабо виражені. Товщина стінок - 3-5 мм. Зовнішня поверхня коричневого кольору, заліскована. Тісто в зламі чорного кольору, шарувате, можливо з рослинними домішками. Висота частини посудини, що збереглася, становила 6,6 см, висота боків 6 см, діаметр вінця по зламу 4,3 см, діаметр дна 4 см (рис. 2, 4).

Поховання 2 (половецьке культове поховання кам'яних статуй). Виявлено під кутом 10° на відстані 2 м від Ц с глибини 1,6 м за характером заповнення, що складалося з каміння зруйнованої поверхневої обкладки кургану. Комплекс зруйнований пізньою грабіжницькою ямою. Розчищалося поховання з глибини 2,93 м.

Квадратна в плані яма (2,05 x 1,95 м) орієнтована кутами по сторонах світу з незначним відхиленням. Кути ями закруглені, дно вирубане в скелястому пісковиковому ґрунті й простежено на глибині 3,4 м. Заповнення складалося з заплилого чорнозему та каменів пісковіку. Середні розміри каменів 0,4 x 0,3 x 0,1 м. У південній частині ями знайдені три великі уламки кам'яних статуй, виготовлених з пісковіку (рис. 3, 1).

Статуя 1 знайдена в південно-західному куті ями. Лежала на правому боці. Являла собою великий уламок торса людини. Голова, права рука та нижня частина корпусу до рівня таза відсутні. Статеву належність зображеного не визначено. Ліва рука зігнута в лікті, її китиця лежить на животі. На зап'ястях зображений браслет із двох обручів із зигзагами між ними. Можливо, що в такий самий спосіб прикрашений і манжет лівого рукава каптана. Плечі та груди перехоплені ремнями, а на рівні сосків зображені круглі бляхи. Поверхня ременів прикрашена насічками й хрестоподібними значками. Бляхи орнаментовані концентричними колами, по зовнішньому кільцю яких розташовані риски у вигляді променів. На рівні плеча лівої руки рельєфним контуром показаний край нагрудної збруї. На спині зображена трьохрядна коса, що спускається (рис. 3, 2).

Статуя 2 виявлена під південно-східною стінкою ями та лежала на лівому боці. Представлена уламком нижньої половини. Зображує фігуру в напівсидячому стані. З рівня ліктів верхня частина фігури відбита. У нижній частині живота фігура тримає руками кубковидну посудину, на руках круговим контуром показані браслети або ж окантовка рукавів каптана, покритих косим штрихуванням. По кожній нозі від живота до рівня невеликих гостроносих чобітків спускаються ремні, перехоплені на колінах поперечною системою ременів. Тут місцями збереглося штрихування з косих і перехресних рисок. Нижня частина статуї закінчується подовженим загостреним виступом, що призначений для вкапування (рис. 3, 3).

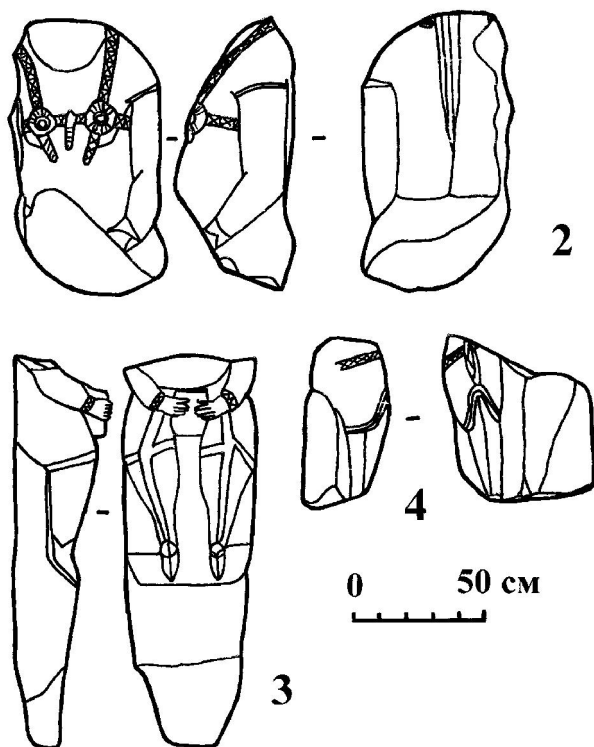
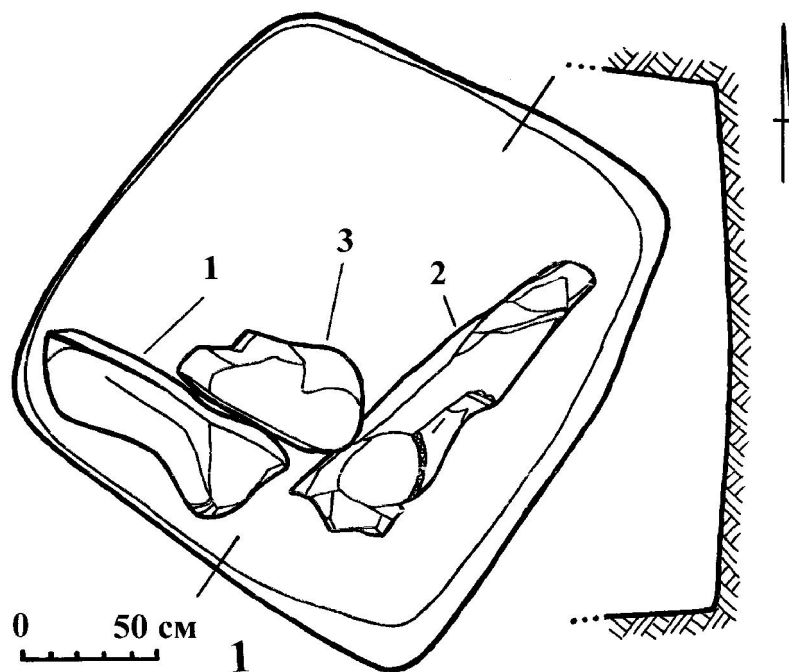

Рис. 3. Мечетне Поле, курган 1: 1 – план та розріз поховання 2;
2-4 – статуї з поховання 2.

Статуя 3 виявлена в центральній частині дна ями у вертикальному положенні. Вона представлена уламком ніг. Стопи та верхня частина статуї відсутні, ліва нога сильно ушкоджена. На рівні коліна права нога перехоплена ременем, поверхня якого прикрашена хрестоподібною дрібною насічкою (рис. 3, 4).

Поховання 3 (катакомбної культури). Виявлено під кутом 335° на відстані 8,3 м від Ц с глибини 2,67 м (2,47 м від П).

Збереглася нижня частина поховальної камери. У плані вона овальної форми (1,3 x 0,95 м), орієнтована по лінії ПвдЗ-ПвнСх. До дна злегка звужувалася. У центральній частині дна, зробленого на глибині 2,82 м, збереглася пляма коричневого тліну. У його північній частині знайдена ліпна посудина (рис. 4, 1).

Посудина стрункої форми з високою злегка розтрубною шийкою. Найбільший діаметр боків приходиться на середину корпусу. Шийка під вінцями орнаментована двома круговими рядами підковоподібних відбитків шнура, вершина яких звернена догори. На горлі розташовано два кругових ряди відбитків шнура, простір між якими заповнений вертикальними насічками. На шийці збереглися сліди вертикальних розкосів. Зовнішня поверхня посудини сірого кольору з чорними плямами. Висота посудини становила 15 см, висота шийки 4 см, висота боків 7,5 см, діаметр вінця 12 см, діаметр боків 15 см, діаметр дна 6,8 см (рис. 4, 2).

Курган 2

Знаходився на відстані 30 м на південний схід від кургану 1. Насип у плані круглої форми, задернований. Висота кургану від сучасної поверхні складала 4 м (4 м від ДГ), його діаметр - 43 м (рис. 5, 1). На його вершині зроблене воронкоподібне поглиблення діаметром 10,5 м і глибиною 1,6 м. На поверхні зустрічалися окремі камені пісковика, середні розміри яких складала 0,5 x 0,3 x 0,1 м.

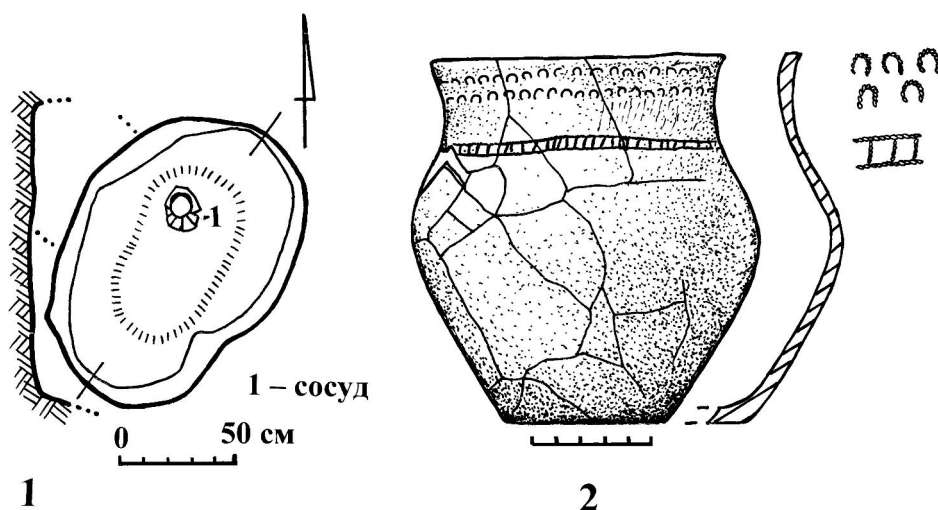

Рис. 4. Мечетне Поле, курган 1: 1 – план та розріз поховання 3; 2 – посудина з поховання 3.

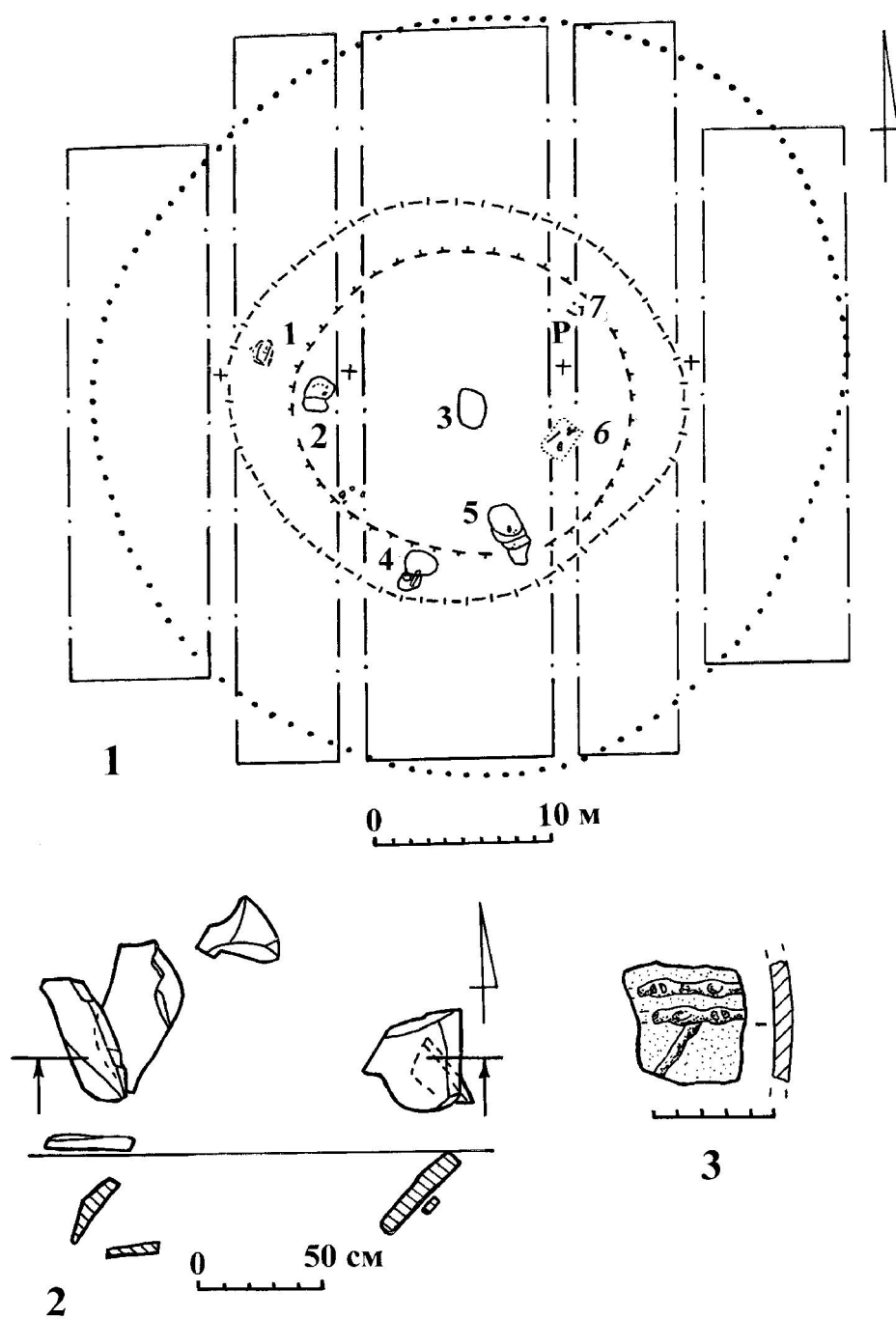

Рис. 5. Мечетне Поле, курган 2: 1 – план кургану; 2 – окреме скупчення; 3 – кераміка з насипу.

У кургані виявлено 7 поховань. Одне пізньоямне, три катакомбні, два зрубні і одне невизначене.

Основним і центральним у кургані пізньоямне поховання 3, зроблене з рівня давнього горизонту. Над ним споруджений первинний насип зі шматків дерну, висотою 3 м і діаметром 1 м. Зрідка усередині первинного насипу зустрічалися окремі кістки корови та камені пісковіку, середні розміри яких склали 0,4 x 0,3 x 0,05 м.

Визначення структури насипу та досипок у шарі ґрунту, що залягав над первинним насипом, сталося неможливим через характер верхньої частини насипу, складеної з кам'янистого чорнозему різної щільності та кольору. Для верхньої частини насипу, вірогідніше за все, брався ґрунт, що залягав безпосередньо на скелястому материковому пісковіку, що залишився після зняття дернового шару для спорудження первинного насипу.

На периферії давнього насипу, спорудженого над основним ямним похованням 3, виявлені три впускні катакомбні поховання, знайдені від центрального поховання 3 на відстані 7,5-9 м. Глибина впуску цих поховань була обмежена скелястим материковим ґрунтом.

Найбільш пізнім у кургані поховання 1 і поховання 6 зрубної культури, що безпосередньо впущені в товщу насипу до ПвнЗЗ - ПвдСхСх від центру. Ймовірно, що внаслідок грабіжницьких розкопок, в центральній частині кургану була знищена якась частина поховань. Про це свідчить фрагмент посудини бабинської культури, виявлений у південно-східному полі кургану (рис. 5, 3).

У стратиграфічному розрізі, складеному за західним профілем центральної бровки, простежувалися:

1. Материк, представлений скелястою пісковіковою породою, простежений з глибини 4,2 м.
2. Шар похованого ґрунту, потужністю близько 0,3 м, з видимою лінією давнього горизонту на довжину близько 15,7 м.
3. Первинний насип кургану, складений зі шматків дерну, потужністю в центрі брівки до 3 м, діаметром за профілем в межах 20 м.
4. Верхній шар насипу кургану зі змішаного ґрунту, потужністю в центральній частині до 0,7 м і на полях - 1,3-2 м. Його верхній горизонт складала кам'яна обкладка з пісковіку. Середні розміри каменів 0,4 x 0,8 x 0,6 м. Довжина обкладки до півночі від центра бровки складала близько 12,5 м, до півдня - 13 м. Потужність обкладки досягала 0,5 м.

У південній частині профілю фіксувався розріз впускного зрубного поховання на довжину 2 м, із глибини від поверхні 1,7 м. У заповненні ями поховання простежені просілі в центрі кам'яні плити. Їхні середні розміри досягали 0,4 x 0,3 x 0,8 м (рис. 6).

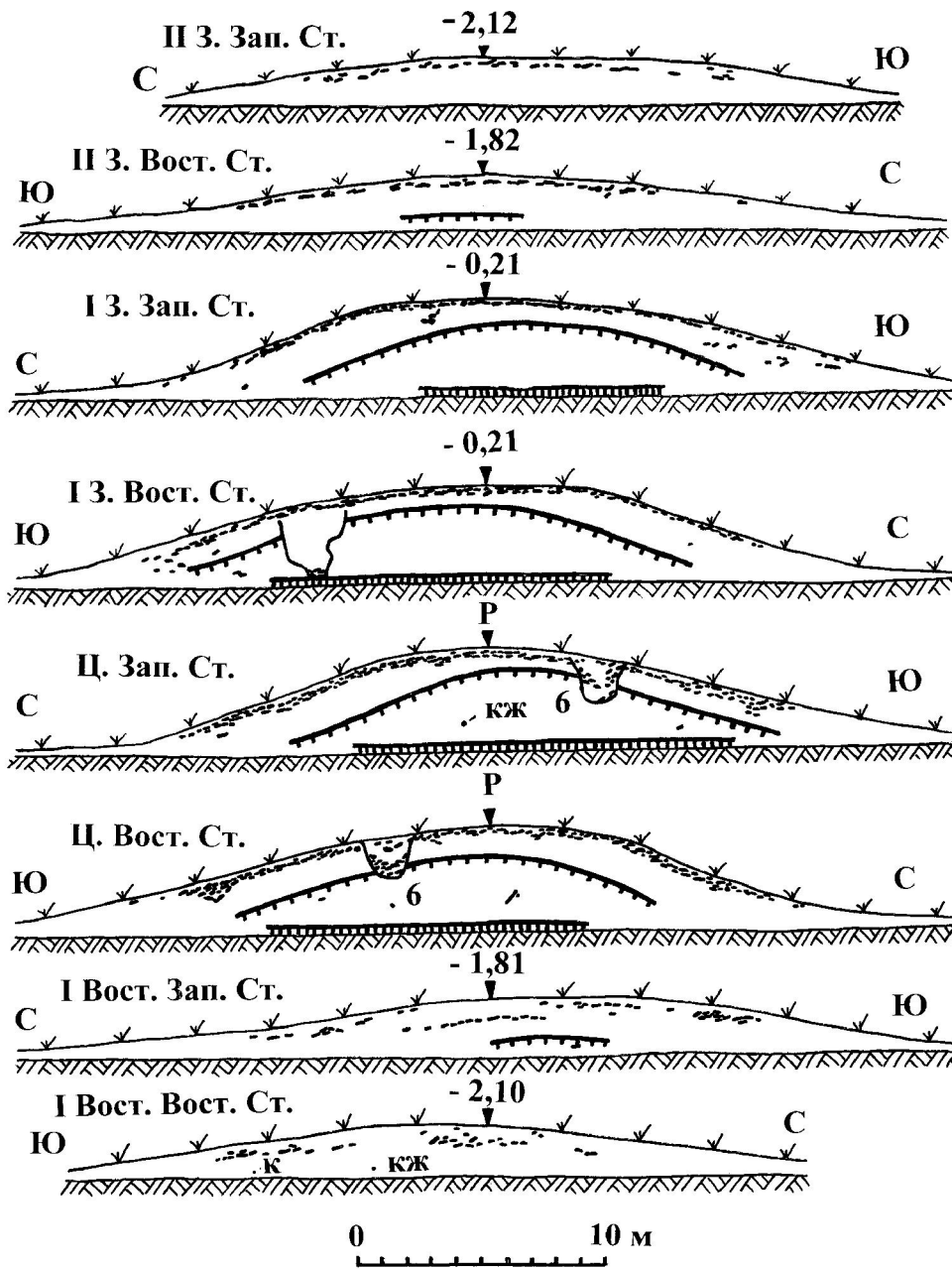

Рис. 6. Мечетне Поле, курган 2: розрізи бровок.

Кераміка в насипу. У південно-східній частині кургану на глибині 3,9 м (1,6 м від П) знайдений фрагмент стінки посудини бабинської культури. Поверхня черепка орнаментована двома рядами наліпних пружок з пальцевими вдавленнями, від яких відходить убік ще одна наліпна пружка, більш тонка та без орнаменту. Зовнішня поверхня фрагмента сірого жовтогарячого кольору (рис. 5, 3).

Окреме скупчення каміння. У південно-західній частині кургану під кутом 230° на відстані, 7,5 м від Ц із глибини 3,6 м, (1,7 м від П) виявлене скупчення із 6 каменів пісковика. По східному профілю 1-ої західної бровки фіксувалася яма, на дні якої і розташоване згадане скупчення. Середні розміри каменів $0,4 \times 0,3 \times 0,07$ м. Загальна площа скупчення $1,7 \times 1$ м. В цілому воно орієнтоване по лінії Сх-3. Камені лежали один на одному або набросані хаотично (рис. 5, 2).

Поховання 1 (зрубної культури). Виявлене під кутом 292° на відстані 11,5 м від Ц с глибини 2,6 м (1,7 м від П). Представлене поховальною конструкцією у вигляді кам'яної скрині. З глибини 2,6-2,75 м зафіксований горизонтальний заслін з просілих плит пісковика. Заслін загальною площею $1,2 \times 0,85$ лежав у напрямку з ПвдЗ до ПвнСх. Середні розміри плит склали $0,4 \times 0,3 \times 0,05$ м.

Під перекриттям виявлена конструкція з вертикально поставлених плит пісковика, що утворювали чотирикутну кам'яну скриню розміром $1,4 \times 1,05$ м, орієнтовану по лінії ПівдЗ-ПівнСх. Плити, що склали стінки скрині, злегка відхилені назовні. Більш довгі стінки складені з великих плит ($1,1 \times 0,5 \times 0,05$ м). З зовнішньої сторони стінки скрині додатково укріплені невеликими плитками ($0,4 \times 0,3 \times 0,05$ м). Південно-західний кут гробниці оформлений невеликими плитками, дно споруди зроблене на глибині 3,0 м.

Кістяк людини невизначеного віку, дуже погано зберігся. Знаходився у скорченому стані на лівому боці, головою до північного сходу. Китиці рук зігнуті в ліктях та спрямовані до лицьової частини черепа. Кут зігнаності похованого гострий. Гомілкові кістки, хребет, ребра, китиці та стопи не збереглися. Перед обличчям, у північно-східному куті гробниці, виявлена ліпна посуда (рис. 7, 2, 3).

Посуда у формі відкритої банки з вираженою закраїною на придонній частині. Зовнішня поверхня жовтогарячого кольору із сірими й чорними плямами та слідами розчосів дрібнозубчастої гребінки. Висота посудини складала 15,3 см, діаметр вінців 14,5 см діаметр дна 9 см (рис. 7, 1).

Поховання 2 (катакомбні культури). Виявлено під кутом 275° на відстані 8,8 м із глибини 4,36 м (4,11 м від П).

Вхідна шахта в плані мала прямокутну форму ($1,35 \times 0,65$ м) і орієнтована по лінії Сх-3. Заповнення складалося з чорнозему та шматків материкового пісковика. Дно простежено з глибини 4,51 м.

По всій довжині шахти з півночі від неї збудована поховальна камера неправильної овальної форми ($1,8 \times 1,3$ м), орієнтована по лінії Сх-3. До камери вела неглибока сходина, глибиною 0,2 м. Дно поховальної камери простежено з глибини 4,61 м, плавно підвищувалось до північної стінки. На дні знайдений кістяк підлітка, що зберігся дуже погано. Зафіксовано фрагменти кісток черепа, рук і ніг. Судячи з цього, померлий знаходився у зігнаному стані на правому боці, головою до заходу. Позиція рук не простежена. Кут зігнаності близький до прямого, в колінах - гострий. Перед узголів'ям знайдена грудка червоної вохри (розпалася), перед колінами - жарівниця з вугликами, зроблена з уламка посудини, трубчасті кістки кінцівок вівці.

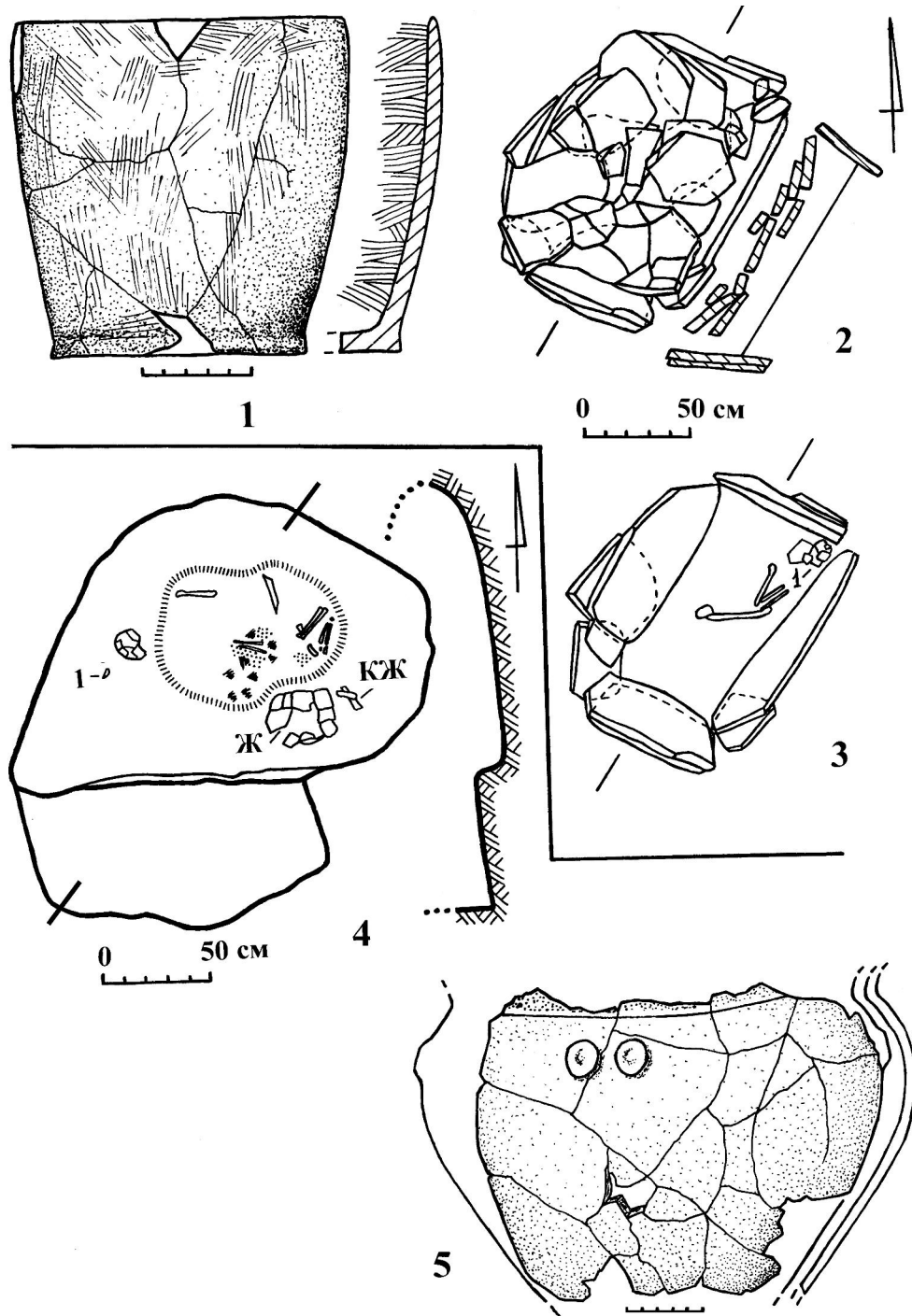

Рис. 7. Мечетне Поле, курган 2: 1 – посудина з поховання 1; 2-3 – плани та розріз поховання 1; 4 – план та розріз поховання 2; 5 – жарівниця з поховання 2.

Під кісткою простежена пляма коричневого тліну. Біля передпліччя правої руки містилась посипка порошку червоної вохри та деревесні вуглинки. Невелика пляма червоної вохри знаходилася також біля колін (рис. 7, 4).

Жарівниця зроблена з боковини стрункої посудини, і мала високопоставлені боки. На плічках, на відстані 2-х см нижче горла, зберіглися два гудзикоподібних наліпи, розташовані на одній горизонталі. Діаметр наліпів 2,3 см. Зовнішня поверхня жарівниці сіро-жовтого кольору з чорними плямами. Загальні розміри жарівниці склали 27,5 x 19 см. Діаметр боковин посудини, з якого виготовлена жарівниця, становив близько 28 см (рис. 7, 5).

Поховання 3 (основне, ямної культури). Виявлене в центрі кургану на рівні давнього горизонту (4 м від П). Тут зафіксовані фрагменти плах з обпаленою поверхнею. Плахи склали подовжнє перекриття та мали в ширину 12 см, їх товщина складала близько 3-4 см. Саме перекриття дуже сильно пошкоджене центральною грабіжницькою ямою.

Розчищалося поховання з глибини 3,95 м. Могильна яма мала прямокутну форму з округлими кутами 2,25 x 1,6 м та орієнтована по лінії ПвдПвдЗ - ПвнПвнСх. Дно ями вирите на глибині 4,3 м (0,3 м від ДГ). У північній частині дна збереглася пляма коричневого тліну, на якій знайдені деревесні вуглинки і простежені плями червоної вохри (рис. 8).

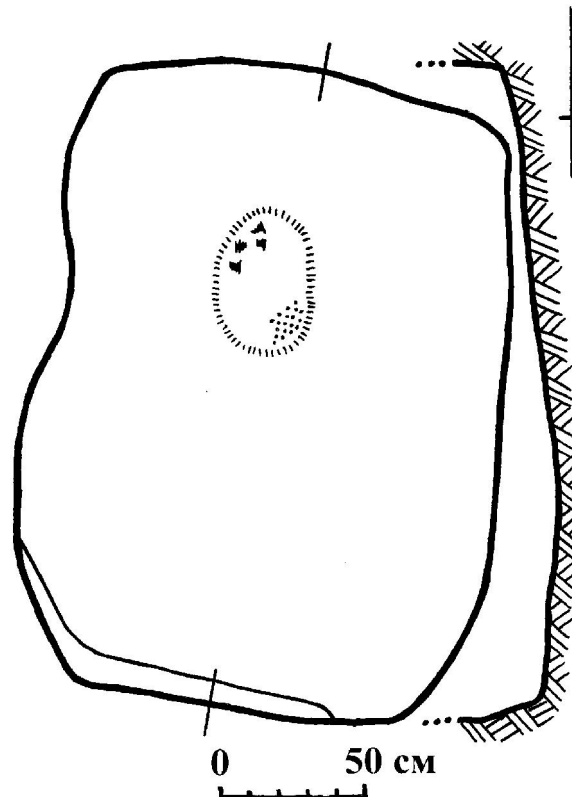

Рис. 8. Мечетне Поле, курган 2: план та розріз поховання 3.

Поховання 4 (катакомбні культури). Виявлено під кутом 200° на відстані 10 м від Ц з глибини 4,27 м (2,11 м від П).

Вхідна шахта в плані овальної форми (1,3 x 0,9 м) орієнтована по лінії Сх - З. Заповнення складалося зі змішаного ґрунту. Дно улаштоване на глибині 4,55 м.

Вхід у поховальну камеру споруджений у північній стінці шахти. Його ширина складала близько 0,9 м. Заслін входу складався з трьох плит пісковика, що осіли у бік камери. Середні розміри плит становили 0,5 x 0,4 x 0,05 м. У камеру вела сходинка глибиною 0,2 м.

У плані камера мала неправильну овальну форму (1,65 x 1,2 м) і орієнтована по лінії ПвдСхСх - ПвдЗЗ. Склепіння не збереглося. Дно улаштоване на глибині 4,63 м. До півночі рівень дна поступово підвищувався. На дні місцями збереглися невиразні залишки кісток похованого, первісне положення якого встановити неможливо. Під західною стінкою камери на глибині 4,24 м знайдена фрагментована жарівниця (рис. 9, 1).

Жарівниця зроблена з боковини ріпчастої посудини зі стягнутим до середини горлом. Край горловини злегка сплющений та мав вигляд неширокого комірця. Плічки прикрашені наліпною пружкою, ребро якої орнаментоване пальцевими вдавленнями. Зовнішня поверхня сірого кольору зі слідами розчосів. Судячи з фрагментів, первинна ріпчаста посудина мала висоту близько 16 см, діаметр горла 6 см і діаметр боків близько 25 см (рис. 9, 2).

Поховання 5 (катакомбної культури). Виявлено під кутом 163° на відстані 8,3 м від Ц з глибини 4,47 м (2,6 м від П).

Вхідна шахта збереглася частково. Вона мала в плані підпрямокутну форму (0,9 x 0,7 м) і орієнтована по лінії ПвдПвдСх - ПвнПвнЗ. Заповнення складалося з чорнозему, дно улаштоване на глибині 4,52 м.

Поховальна камера розміщена під північною стінкою шахти. Ширина вхідного отвору становила близько 0,5 м. В камеру, склепіння якої не збереглося, вів східчастий спуск із трьох сходинок. Перепади глибин сходинок близько 3-5 см. Вони вирубані в материковому пісковика. На східчастому спуску, у західній його частині, виявлені фрагменти посудини та дві жарівниці, деревні вуглиники та пляма червоної вохри.

У плані камера мала підпрямокутну форму з округлими кутами (2 x 1,6 м) і орієнтована по лінії ПвдСх - ПвнЗ. Заповнення складалося з чорнозему. Дно камери зроблено на глибині 4,65-4,73 м. Його рівень до півночі злегка підвищувався.

У південній частині камери на глибині 4,5-4,6 м знаходилися три плити пісковика від заслону гирла. Середні розміри плит 0,3 x 0,2 x 0,07 м. Кістяк відсутній. На дні камери простежені коричневий тлін і плями порошку червоної вохри (рис. 10, 1).

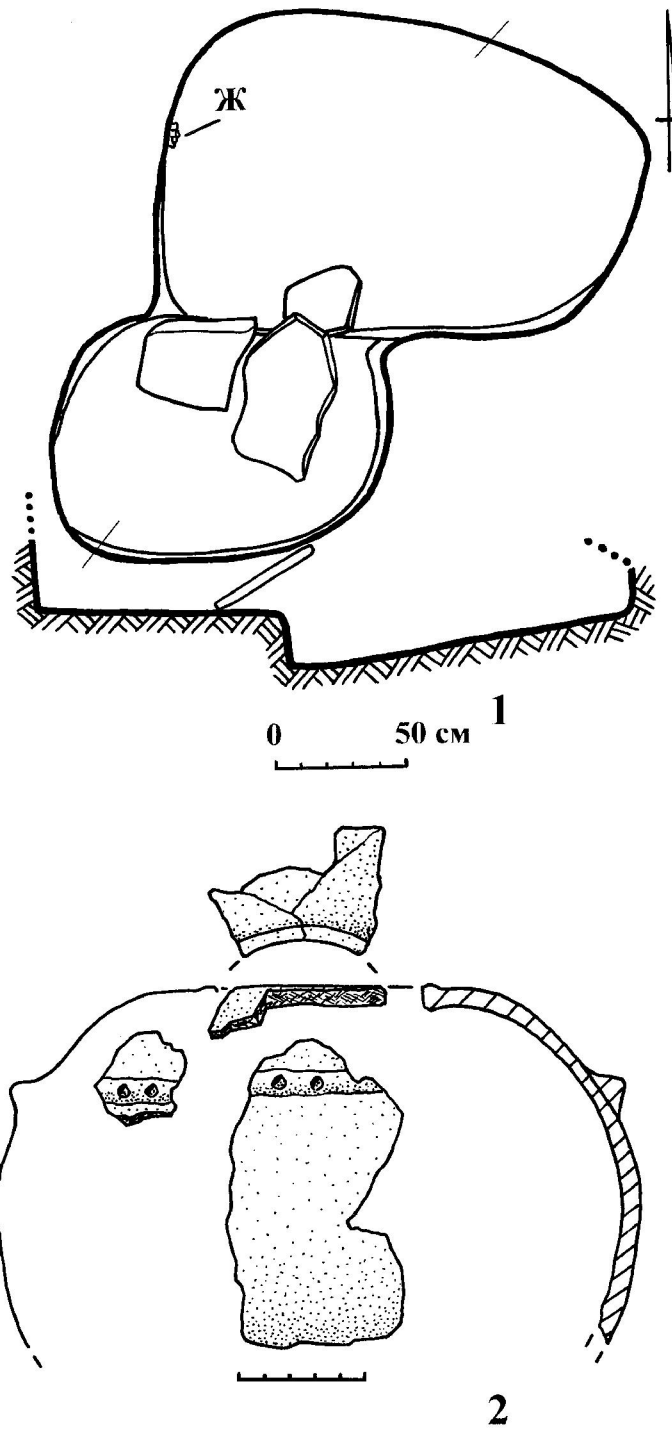

Рис. 9. Мечетне Поле, курган 2: 1 – план та розріз поховання 4;
2 – жарівниця з поховання 4.

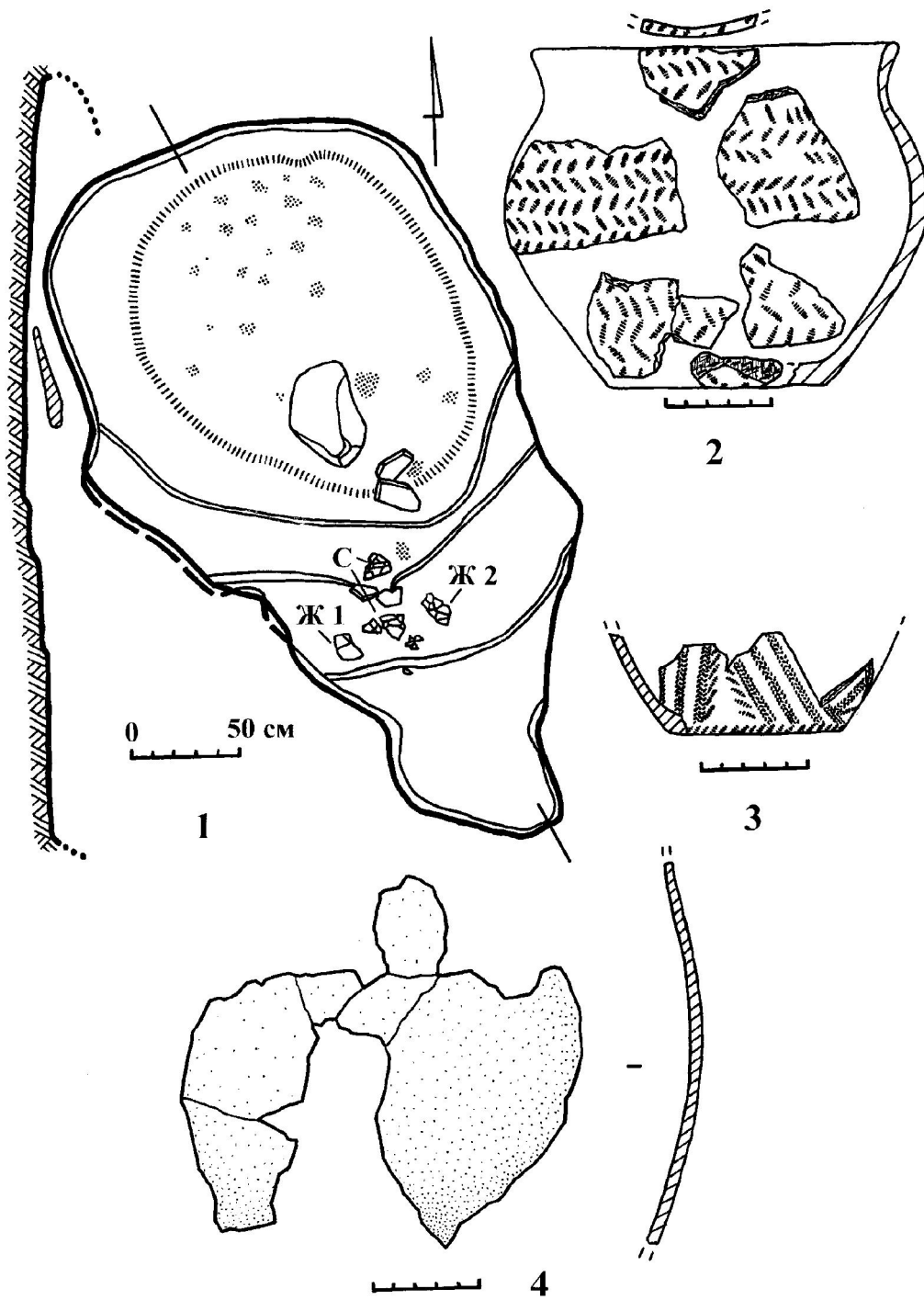

Рис. 10. Мечетне Поле, курган 2: 1 – план та розріз поховання 5; 2 – посудина з поховання 5; 3 – жарівниця 1, 4 – жарівниця 2 з поховання 5.

1. Ліпна приземиста посудина (С) з плавно опуклими боками, розташованими в центрі корпусу, та короткою розтрубною шийкою. По всій поверхні, включаючи і зріз вінців, орнаментована вдавленнями гусенички в ялинку. Зовнішня поверхня темно-коричневого кольору. Висота посудини становила 15,7 см, висота боків 6 см, висота шийки 2 см, діаметр вінців 17 см, діаметр боків 19,6 см, діаметр дна 10 см (рис. 10, 2).

2. Жарівниця (Ж1), виготовлена з придонної частини посудини з пласким денцем, збереглася на висоту 6 см, діаметр дна - 8 см. Біля дна орнаментована косими відбитками гусенички, а вище - невизначеним візерунком із трьохрядної тасьми, смуги якої окантовані вдавленнями гусенички. Зовнішня поверхня жарівниці темно-коричневого кольору (рис. 10, 3).

3. Жарівниця (Ж2), виготовлена з боковини великої неорнаментованої посудини. Розміри збереженої частини - 17 x 18 см, діаметр невизначений. Предмет поганого випалу, сильно ушкоджений і розпався в процесі фіксації (рис. 10, 4).

Поховання 6 (зрубної культури). Виявлене під кутом 108° на відстані 4,7 м від Ц з глибини 0,3 м (0,3 м від П).

Могильна яма, споруджена в насипу, у плані мала прямокутну форму (2,1 x 1,4 м) і орієнтована по лінії ПвдЗ-ПвнСх. Її конфігурація визначена по характерному заповненню, що складається з чорнозему, фрагментів дерев'яних плах і плит пісковика. Середні розміри плит становили 0,5 x 0,4 x 0,06 м. Вони склали горизонтальне покриття на дерев'яній основі та згодом просіли усередину могили.

На рівні дна могили, розташованому на глибині 2,21 м (1,77 м від П), знайдена дерев'яна плашка, орієнтована з південно-заходу на північний схід. Вона мала 1,05 м у довжину і 0,3 м у товщину. До сходу від плашки лежали череп дорослої людини, частина кісток шийних хребців і плечової кістки. Судячи з їхнього розташування, похований спочатку знаходився у зібганому стані на лівому боці і орієнтований головою на ПвнСх. Під кістками простежені плями білого тліну. Перед узголів'ям стояла ліпна посудина (рис. 12, 1).

Гострореберна посудина зі скошеним усередину зрізом вінця. Верхня частина корпусу орнаментована горизонтальним паском із двох рядів відбитків перевитого шнура, простір між якими заповнено косими вдавленнями перевитого шнура, що утворив зигзагоподібну композицію. У ряді випадків відбитки перевитого шнура перетинаються. Зовнішня поверхня сіро-коричневого кольору з чорними плямами. Усередині простежуються сліди горизонтальних загладжувальних дрібнозубчастої гребінки. Висота посудини – 13 см, діаметр вінців 19,3 см, діаметр боків 20,8 см, діаметр дна 10 см (рис. 11, 2).

Поховання 7 (невизначене). Виявлено під кутом 47° на відстані 7,7 м від Ц на глибині 2,39 м (2,09 м від П).

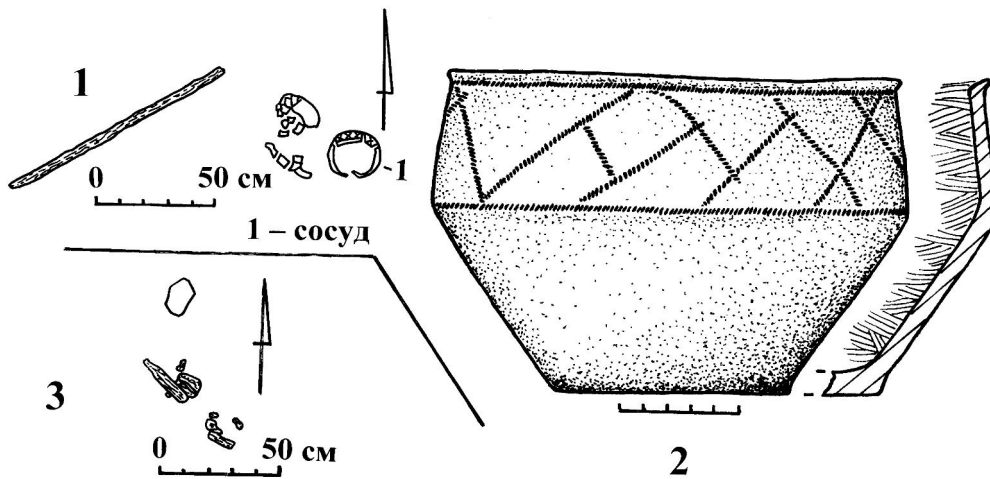

Рис. 11. Мечетне Поле, курган 2: 1 – план поховання 6;
2 – посудина з поховання 6; 3 – план поховання 7.

Останки похованого сильно ушкоджені землерийними тваринами. Виявлено фрагменти кістки черепа, південніше яких знаходилося скупчення фрагментів кісток хребта та кінцівок (рис. 11, 3).

Курган 3

Знаходився в східній частині могильника на відстані 90 м на ПвнСхСх від розкопаного кургану 2. Насип у плані округлої форми, не розорювався. Висота від сучасної поверхні становила 0,9 м (1,15 м від ДГ). Діаметр близько 16 м. На поверхні зустрічалися окремі камені пісковіку. Їхні середні розміри склали від 0,6 x 0,4 x 0,04 м до 0,7 x 0,5 x 0,04 м.

Основним у кургані невизначене поховання 3, зроблене з рівня давнього горизонту. До півдня і до сходу від нього на давній поверхні залягала лінза материкового викиду. Її розміри становили 2,35 x 1,5 м, потужність - 0,1 м. Над похованням споруджений сучасний гумусований насип кургану. До заходу, півдня, півночі і частково до сходу від основного поховання товща насипу кургану сильно прожарена до темно-бурого кольору. Загальна площа пропікання складала 8 x 6,25 м, потужністю близько 0,6 м, у плані овальної форми, орієнтована по лінії ПвдСх - ПвнЗ. В наступному до південно-сходу і до північно-заходу від основного поховання зроблений впуск поховань зрубної культури 1 і 2, а поверхня насипу кургану обкладена плитами пісковіку. Вони утворюють безсистемне накидання і мають середні розміри 0,5 x 0,4 x 0,05 м. Скоріш за все посудина, знайдена в насипу кургану, до півночі від основного поховання, являла собою залишки незбереженого поховання зрубної культури (рис. 12, 1).

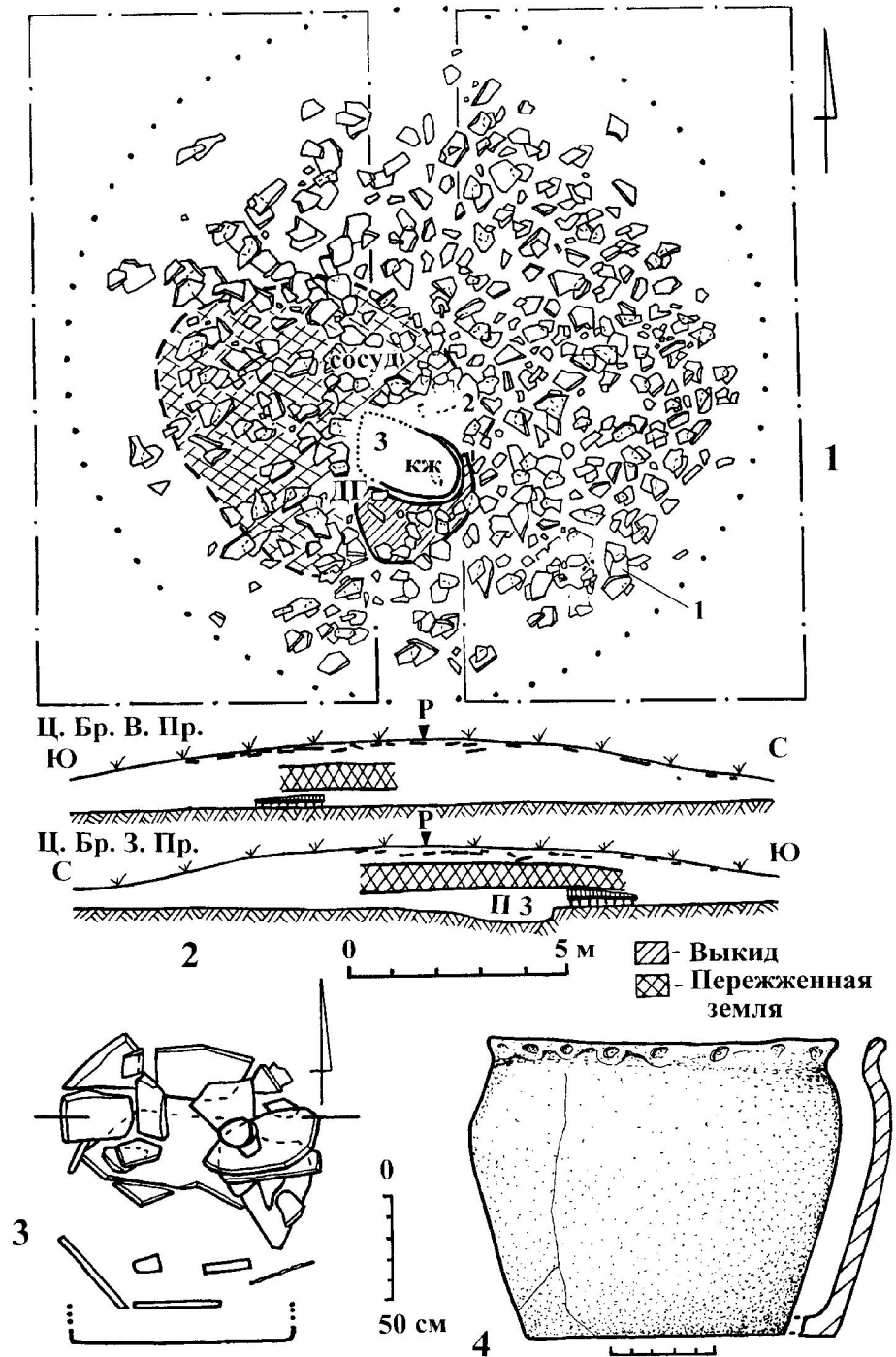

Рис. 12. Мечетне Поле, курган 3: 1 – план; 2 - розрізи бровок;
3 – план та розріз поховання 1; 4 – посудина з поховання 1.

У стратиграфічному розрізі, складеному за західним профілем центральної бровки, просліджувалися:

1. Материк, представлений скелястою пісковиковою породою з глибини 1,5 м.

2. Шар похованого ґрунту потужністю 0,24 м, що фіксується в південній частині профілю під материковим викидом з центрального поховання.

3. Лінія давнього горизонту, обмежена довжиною перетину викиду і складає 1,5 м, із глибиною залягання ДГ - 1,26 м.

4. У центральній частині профілю, ближче до півдня, простежений розріз основного поховання 3 на довжину 1,5 м. Викид з нього зафіксований до півдня від розрізу на довжину 1,5 м, потужністю 0,15 м.

Насип кургану складений зі змішаного пісковикового ґрунту, сірого кольору. У його центральній і південній частинах спостерігався шар прожареного ґрунту на довжину 6,5 м, потужністю 0,65 м. Верхній горизонт насипу обмежений кам'яною обкладкою поверхні. Загальна довжина обкладки по профілю бровки близько 10 м. Середні розміри каменів становили 0,6 x 0,4 x 0,06 м; 0,7 x 0,5 x 0,04 м (рис. 12, 2).

У кургані виявлено 3 поховання - два поховання зрубної культури й одне невизначене.

Посудина у насипу. У центральній частині кургану на глибині 0,6 м (0,6 м від П) знайдена фрагментована ліпна посудина баночної форми. Верхня частина посудини під вінцями орнаментована двома рядами пальцевих вдавлувань таким чином, що вдавлування нижнього ряду розташовані між вдавлуваннями верхнього ряду. Зовнішня поверхня темно-сірого кольору з жовтогарячими плямами. Висота посудини 8,6 см, діаметр вінця 14,7 см, діаметр дна 9,5 см (рис. 13, 1).

Поховання 1 (зрубної культури). Виявлено під кутом 127° на відстані 4,75 м від Ц (центр основного поховання 3) із глибини 0,72 м (0,35 м від П).

На глибині 0,72 - 0,94 м виявлена горизонтальна застава з просілих у центрі плит пісковіку, середні розміри яких складали 0,35 x 0,17 x 0,03 м. У плані застава має підовальну форму і орієнтована по лінії СхЗ.

Дно могили зроблене в шарі похованого ґрунту на глибині 1,24 м (0,67 м від П). Через чорноземне заповнення могили її контури чітко не фіксувалися. На цьому рівні, під східною частиною застави, виявлена ліпна посудина. Від кістяка померлого зберігся незначний тлін (рис. 12, 3).

Ліпна приземиста посудина глечикоподібної форми. Боки високо поставлені і згладжені, шийка коротка, відігнута. Край шийки орнаментований грубими пальцевими вдавлуваннями. Зовнішня поверхня сіро-жовтогарячого кольору з ясно-коричневими плямами. Висота посудини 13 см, висота боків 9,3 см, висота шийки 0,8 см, діаметр вінець 16,3 см, діаметр боків 17,6 см, діаметр дна 12 см (рис. 12, 4).

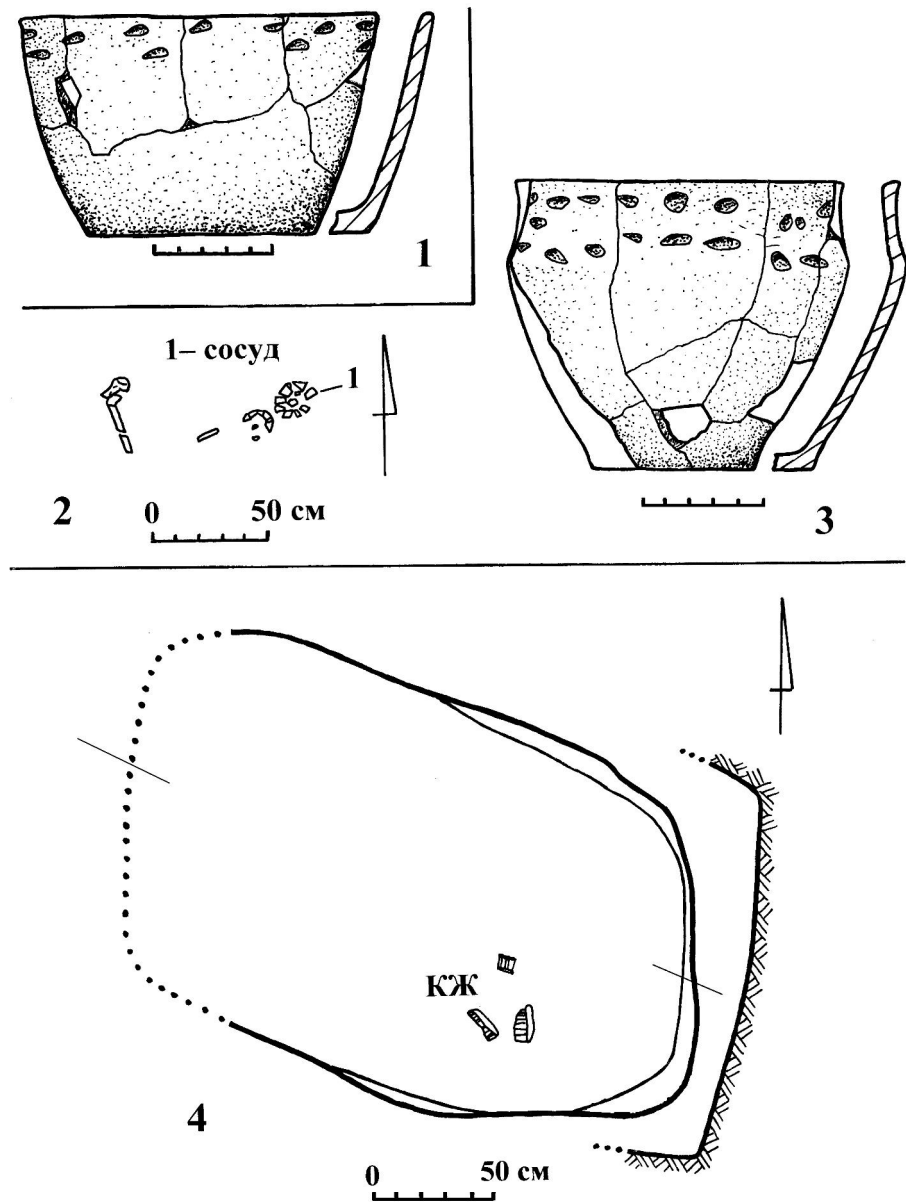

Рис. 13. Мечетне Поле, курган 3: 1 – посудина з насипу; 2 – план поховання 2; 3 – посудина з поховання 2; 4 – план та розріз поховання 3.

Поховання 2 (зрубної культури). Виявлене під кутом 350° на відстані 1,35 м від Ц на глибині 0,52-0,6 м (0,47-0,55 м від П). На цьому рівні зафіксований кістяк підлітка дуже поганої збереженості. Частково збереглися кістки тазостегнового суглоба лівої ноги, руки і кістки черепної коробки. Судячи з них, похований знаходився на лівому боці та орієнтований на ПвдСхСх. За черепом знайдений розвал посудини (рис. 13, 2).

Ліпна посудина зі злегка опуклими високо поставленими боками, позначуваним піддоном і злегка відігнутою слабовираженою шийкою. Вінець скошений усередину. Зовнішня поверхня темно-сірого кольору з жовтогарячими і коричневими плямами. По плічках посудина орнаментована двома рядами пальцевих вдавлувань. Висота посудини 11,5 см, висота боків 8 см, висота шийки 0,7 см, діаметр вінця 16 см, діаметр боків 17,2 см, діаметр дна 7 см, висота піддона 1 см (рис. 13, 3).

Поховання 3 (основне, невизначене). Виявлене в центральній частині кургану на рівні давнього горизонту на глибині 1,15 м. Розчищалося з глибини 1,5 м.

Могильна яма в плані підпрямокутної форми. Її розміри склали 2,45 x 1,65 м, орієнтована по лінії ПвдСхПвнЗ. Західна частина могильної ями зруйнована. Заповнення поховання складалося зі змішаного ґрунту, дно могили улаштоване на глибині 1,77-1,85 м (0,7 м від ДГ). У заповненні східної частини могили на глибині 1,57 м знайдені нижні щелепи корови. На дні могильної ями фіксувалися окремі, сильно зотлілі, кістки людини (рис. 13, 4).

Курган 4

Знаходився в східній частині могильника на відстані 40 м на ПвнСхСх від розкопаного кургану 3. Насип у плані округлої форми, не розорювався. Біля західної поли кургану на відстані 1 м від рівня насипу проходила ґрунтова дорога. Висота від сучасної поверхні 0,28 м (0,7 м від ДГ), діаметр близько 12 м. На поверхні зустрічалися окремі камені пісковика. Їх середні розміри склали від 0,8 x 0,5 x 0,06 м до 0,5 x 0,4 x 0,01 м (рис. 14, 1).

Основним і єдиним у кургані невизначене поховання 1, здійснене з рівня давнього горизонту. Над ним споруджений сучасний гумусований насип кургану, обкладений пісковиковими плитами, що утворювали безсистемне накидання та мали середні розміри від 0,5 x 0,4 x 0,04 м до 0,35 x 0,27 x 0,02 м.

У стратиграфічному розрізі, складеному за південним профілем центральної брівки, просліджувалися:

1. Материк, репрезентований скелястою пісковиковою породою, із глибини 0,8 м.

2. Похований ґрунт потужністю близько 0,2 м.

3. Насип кургану, складений з чорного гумусу. Верхній горизонт насипу обмежений кам'яною обкладкою поверхні. Загальна довжина обкладки за профілем брівки близько 10,5 м. Середні розміри каменів від 0,5 x 0,4 x 0,04 м до 0,35 x 0,27 x 0,02 м (рис. 14,2).

Кістки тварин у насипу. В південно-східній частині насипу кургану на відстані 4 м від Ц (центр основного поховання) під кутом 145° на глибині 0,25 м (0,1 від П) на плиті пісковика виявлена щелепа великої рогатої тварини (корови?) розміром 0,25 x 0,1 м.

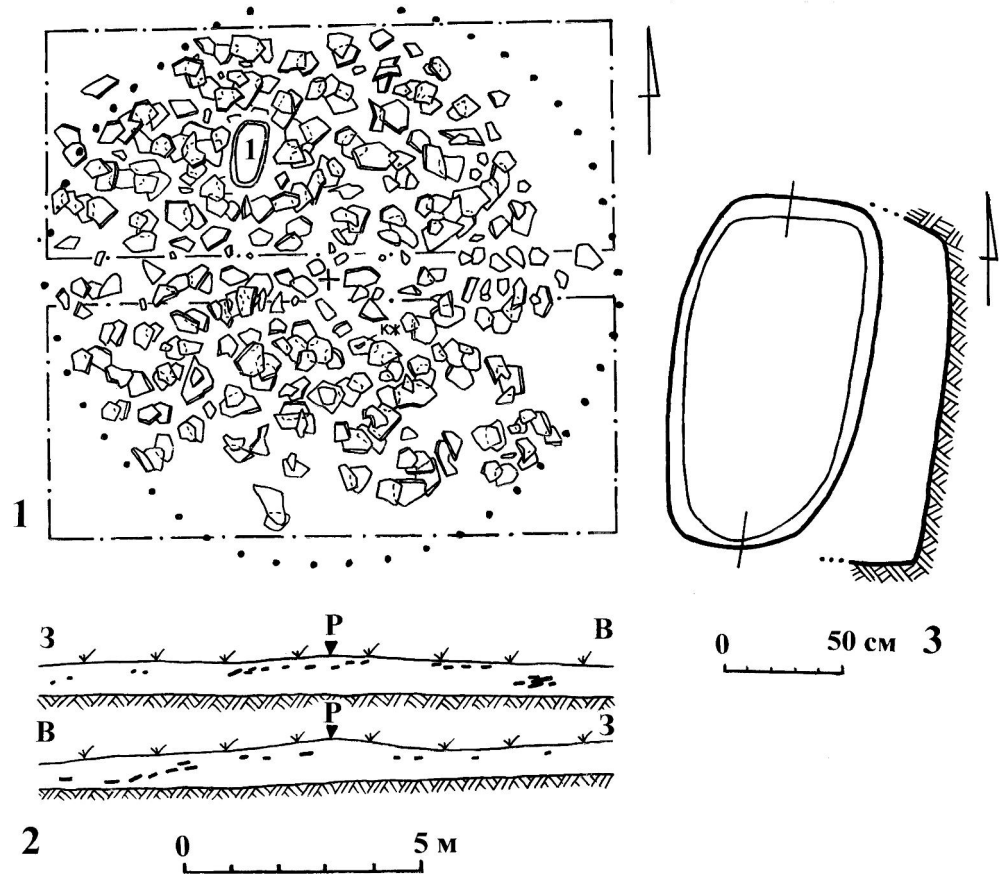

Рис. 14. Мечетне Поле, курган 4: 1 – план; 2 – розрізи бровок; 3 – план та розріз поховання 1.

Поховання 1 (основне, невизначене) виявлене в північно-західній частині кургану з глибини 0,65 м від Р (0,55 м від П). Могильна яма розчищалася з глибини 0,92 м і мала підовальну форму розміром 1,5 x 0,82 м. До дна яма звужувалася до розмірів 1,38 x 0,68 м і орієнтована по лінії ПвдПвдЗ-ПвнПвнСх. Дно могили улаштоване на глибині 1,21-1,16 м (0,5 м від приблизного рівня ДГ) у скелястій пісковиковій породі. Заповнення ями складалося з чорнозему. На дні могили ніяких останків не виявлено. Очевидно, це поховання-кенотаф (рис. 14, 3).

Усього в чотирьох курганах могильника на Мечетному полі досліджено 15 поховань, три випадки знахідок кераміки в насипах і дві окремі ситуації. Одне поховання (к. 1, п. 1) доби енеоліту-ранньої бронзи; одне ямної культури (к. 2, п. 3); чотири поховання к. 1, п. 3; к. 2, п. 2; к. 2, п. 4; і к. 2, п. 5 віднесені до катакомбної культури; посудина з насипу кургану 1 і фрагменти посудин з насипу кургану 2 належать до бабинської культури; посудина з насипу кургану 1, а також п'ять поховань к. 2, п. 1; к. 2, п. 6; к. 3, п. 1, к. 3, п. 2 і к. 4, п. 2 віднесені до зруб-

ної культури. Виявлене також одне культове поховання половецьких кам'яних статуй к. 1, п. 2 і три невизначених поховання к. 1, п. 7; к. 3, п. 3 і к. 4, п. 1. Дві окремі ситуації являли собою скупчення каміння (у насипу кургану 2) і кісток тварин (у насипу кургану 4).

Судячи з того, що основним в першому кургані було поховання енеоліту-ранньої бронзи, у другому – ямне, а в 3 і 4 – невизначені поховання, зроблені в ямах, могильник приблизно міг бути споруджений за доби ранньої бронзи, з наступним використанням у більш пізні епохи.

Найбільш давнім, і, безумовно, одним з самих найцікавіших з досліджених, є поховання 1 кургану 1.

Знахідки поховальних пам'яток межі енеоліту та раннього бронзового часу самі по собі є досить рідкими. І територія Подонцов'я у цьому не є виключенням. Усього на теперішній час нам відомо не більше ніж два десятки поховань, віднесених до енеоліту та територіально розташованих в басейні р. Сіверський Донець. Саме тому кожен енеолітичний поховальний пам'ятник, що вводиться в науковий обіг, викликає неабиякий інтерес дослідників.

На жаль, через те, що характер ґрунту на Мечетному полі, а також обводнювання знищили кістяк похованого, а більш пізні перекопи – частину могили, вести мову про позу й орієнтування небіжчика можна лише умовно, спираючись на непрямі ознаки. Здається, що для культурної атрибуції поховання найбільш інформативними є характер поховальної споруди та знайденої у могилі керамічної посудини.

Так, по особливостях конструкції поховальної споруди можна припустити наступну послідовність його зведення.

Спочатку вирита могильна яма, з рівня давньої поверхні до поверхні підлягаючої скельної породи. Навколо могильної ями виритий невеликий кільцеподібний ровик діаметром 10-12 м і шириною до метру. Центри діаметрів ровика і кромлеха зміщені, що дозволяє припустити деякий часовий розрив у їхньому спорудженні. Навколо ями та ровика споруджений кромлех (кільце) з невеликих косопоствалених плит пісковика, діаметром 14 м. Плити, судячи з похилого положення, спочатку злегка уриті в ґрунт на деяку глибину. Висота кільця складала приблизно 1-1,3 м. У східній частині кільця фіксується розрив, можливо, це своєрідний «прохід» у внутрішній простір кромлеха та, відповідно, поховальної конструкції в цілому. Після спорудження кромлеха і, очевидно, завершення поховального обряду вся конструкція була обкладена зверху шматками дерну, а також бів зроблений накид з плит каменю, що загалом утворили первинний курганний насип.

Використання каміння досить характерне для енеолітичних могил території Подонцов'я взагалі в хронологічному діапазоні всього мідно-кам'яного століття, однак, можна відзначити деякі особливості .

Так, випростане підкурганне поховання з Івано-Даріївки к.1, п.5 зроблене зі спорудженням кам'яного накиду, розмірами 17,5 x 14,5 м.кв. [Кравец, Посеред-

ников, Литвиненко, 1991, с. 5,8, рис. 12]. Більш пізні, судячи з усього, синхронне Новосвободненським пам'яткам, поховання з Петрівки к. 1, п. 1 було зроблено в скрині з великих кам'яних плит [Братченко, 1996, с. 36]. Два поховання 26 і 27 Александрівського могильника являли собою зібгані на спині кістяки, оточені невеликими кам'яними кільцями, аналогічними знайденому на Мечетному полі [Братченко, Константиnescу, 1987, с. 27].

Логічніше за все б співвіднести представлене поховання саме з цими двома похованнями. І хоча дотепер мова про неоднорідність поховань Александрівського могильника не велася, цілком імовірно, що поховання 26 і 27 зроблені пізніше за інші. На користь цього можуть свідчити кам'яні кільця, відмінності в позі похованих (на спині з розворотом уліво, малий кут зібганості, у той час як в інших – сильнозібгані на спині), а також наявність над цими похованнями курганного насипу, у той час як інші впущені в природні пагорби.

Більш північні (на думку Н.С. Котової, Константинівські) пізні енеолітичні поховання могильника в Олександрії [Котова, 2002, с. 86, 92] зроблені без використання каміння в похоронних конструкціях. Пояснити це можна як регіональними особливостями пам'яток, так і просто наявністю в Донбасі великої кількості каміння, придатного для спорудження зазначених конструкцій.

Попри все те, що традиція обкладання і закладання могил каменем існує практично по всій території Північного Причорномор'я, І.Ф. Ковальова відзначала, що в Нижньому Подніпров'ї, наприклад, випростані (за термінологією І.Ф.Ковальової – постмаріупільські, на думку Ю.Я. Рассамакіна – квітянські) поховання обкладені кільцями з каміння, дерев'яних плах і шматків дерну [Ковалева, 1984, с. 13]. У той же час винятково камінь використовували для спорудження могильних кілець усатовські [Патокова, 1979, с. 43-111], нижньомихайлівські [Лагодовська, Шапошникова, Макаревич, 1962, с. 160, 161] і животилівські [Потемкина, 2002, с. 23] племена. Причому діаметри таких кілець також досить близькі дослідженому на Мечетному полі (10-17 м). Наброски, зроблені каменем на курганих насипах характерні для пам'яток майкопського кола [Мунчаев, 1975].

Посудина з поховання 1 к. 1, на жаль, не має прямих аналогій. Однак такі ознаки, як заглаженість поверхні, опуклобокість, відігнуті вінця та пласке дно можуть свідчити про належність поховання до групи нижньомихайлівських пам'яток, що зараз прийнято відносити до початку ранньої бронзи [Лагодовська, Шапошникова, Макаревич, 1962, с. 30-38]. Подібний посуд атрибутований як нижньомихайлівський і походить з колекції відповідного шару, зібраної у с. Капулівка Дніпропетровської області [Дровосекова, 2002, с. 134, 144].

Факт установки посудини саме в північно-східний кут робить досить імовірним перебування там узголів'я кістяка. Невелика довжина могильної ями (1,3 м) може вказувати на скорчене положення похованого.

Усе це дозволяє говорити про приналежність поховання 1 к. 1 з могильника на Мечетному полі до кола пізніх нижньомихайлівських або животилівсько-вовчанських і датувати серединою 3 тис. до н.е.

Наступним за описаним, у хронологічному порядку йде ямне поховання 3 кургану 2. Звичайне для ямних поховань Сіверськodonеччини, зроблене в прямокутній ямі з перекриттями з дерев'яних плах. Кістяк не зберігся. Судячи з наявності вохри і тліну в північній частині могили, ймовірно ПнСх орієнтація похованого, положення кістяка не визначене. Вірогідніше за все, поховання відноситься до четвертої, пізнішої групи ямних поховань Сіверськodonецького варіанта ямної культури за класифікацією М.Я.Мерперта [Мерперт, 1968, с. 38]. До неї віднесені поховання на боці з непостійним (у тому числі і ПвнСх) орієнтуванням похованого. Можливо також, що це поховання може відноситися до проміжної групи між 3 і 4 (по М.Я. Мерперту), у якій померлі орієнтовані саме на ПнСх, на спині з ногами, покладеними убік [Бритюк, Черних, 2000, с. 65]. У будь-якому випадку, ми маємо справу з досить пізнім ямним похованням.

Виявлені в курганах на Мечетному полі поховання катакомбної культурно-історичної спільності занадто фрагментарні для широких узагальнень. Підгрунття вододільного плато, а саме скелястий пісковик не дав можливості носіям катакомбної спільності сформувати похоронні катакомбні спорудження в закінченому вигляді. Цією обставиною зумовлені також незначні глибини сходинокуступів, що ведуть у поховальні камери, і неможливість вирубати рівне дно у поховальній камері (к. 2, п. 4) – (рис. 9, 1). До того ж мінеральний склад пісковуку привів до швидкого руйнування кісток похованих, у результаті чого ми позбавлені достатньої інформації для аналізу складових елементів поховального обряду, що практикувався.

Разом з тим, деякі спостереження щодо розкопаних конструкцій дозволяють зробити ряд узагальнюючих висновків. По-перше, поховання з кургану 2 (п. 2, 4, 5), як видно, залишені близькою культурною групою. Для цих конструкцій характерне виведення камер поховання в основному до півночі від вхідних шахт. Самі входи шахт мали паралельне сполучення з камерами, що відрізняє пізню катакомбну обрядовість для території Донбасу. В усіх трьох похованнях спостерігається використання в якості жарівниць уламків посудин. Судячи з фрагментів кісток похованого з к. 2. п. 2, практикувалося скорчене розміщення похованих на правому боці. У похованнях відзначене використання вохри і деревних вуглинок. Кераміка з поховань, що досліджені, представлена пізньокатакомбними типами. Так, у к. 2, п. 4 жарівниця виготовлена з ріпчатої приземкуватої посудини (рис. 9, 2); у к. 2, п. 2 – з горщика з роздутим корпусом, що прикрашений великими круглими наліпами.

Як на найближчі територіальні аналогії укажемо на знахідки подібного посуду в похованнях маницького типу у с. Червона Зоря, у тому ж Перевальському районі Луганської області [Санжаров, Бритюк, 1996, с. 106, рис. 27; с. 119, рис. 36, 4]. Судячи з характеру посудини з к. 1, п. 3 (рис. 4, 2), він маркірує та-

кож пізньокатакомбні традиції в даному регіоні і має деякі аналогії з керамікою з Червоної Зорі [Санжаров, Бритюк, 1996, с. 125, рис. 39,4]. В цілому поховання 3 з кургану 1, поховання 2 і 4 з кургану 2 можуть бути віднесені до змішаних пізньокатакомбних пам'яток маничського типу [Братченко, 1976, с. 87, рис. 6-8]. Чисельні аналогії розглянутим посудинам з курганів на Мечетному полі наведені А.М.Смирновим, також при розгляді маничських пам'яток [Смирнов, 1996, с.150-153, рис. 18-21].

Кераміка з к. 2, п. 5 (рис. 10, 2-4) також відрізняється пізньокатакомбним виглядом, але в культурному плані вона більш порівняна з традиціями пізньодонецької катакомбної культури (використання в орнаменті тасьми і відбитків «гусенічки» у ялинку).

У цілому катакомбні поховання з курганів на Мечетному полі характеризують пізньокатакомбну культуру Донбасу.

Зустрінута в насипах кургану 1 і кургану 2 кераміка з наліпними пружками (рис. 2, 2, 3; рис. 5, 3) може бути атрибутована як бабинська. Зустрінуті фрагменти посудин у насипах, порушених великими і глибокими пізніми перекопами, можуть бути залишками посуду зі зруйнованих поховань. Характер наліпних пружок, що дублює пізньокатакомбні орнаментальні мотиви, їх тонка ширина, загостреність вершин, наявність пальцевих заціпів з насічками, може свідчити і про їх фінальнокатакомбну культурну приналежність.

Нечисельну групу поховань у курганах на Мечетному полі представляє зрубна культурно-історична спільність (к. 2, п. 1; к. 2, п. 6; к. 3, п. 1; к. 3, п. 2).

Дані стратиграфії, на жаль, не дають можливості визначити послідовність їхнього виконання. Що ж стосується їхньої хронологічної позиції в загальному комплексі виявлених поховань, тут наочно їх більш пізніше походження в порівнянні з катакомбними (к. 2). Крім того, дані стратиграфії кургану 1 наводять на думку про більш пізнє походження зрубних поховань, стосовно невизначеного поховання 3, що є основним у кургані. В цілому усі поховання даної групи, приналежність яких до зрубної спільності не викликає сумнівів, є впускними в більш давні насипи.

Досліджені на Мечетному полі зрубні поховання представлені двома типами могильних споруджень: 1) поховання в ямах (к. 2, п. 6; к. 3, п. 1; к. 3, п. 2); 2) поховання в кам'яній скрині (к. 2, п. 1).

Складовою частиною похоронного спорудження є його перекриття. Характерними для могильних споруджень 1 типу (поховання в ямах) на Мечетному полі є: 1) кам'яне перекриття (к. 3, п. 1); 2) кам'яне перекриття на дерев'яній основі (к. 2, п. 6); 3) відсутність перекриття (к. 3, п. 2). Аналогічні спостереження раніше отримані Р.О. Литвиненком, що здійснив аналіз 1170 поховань зрубної спільності, досліджених у Подонцов'ї і Північно-Східному Приазов'ї [Литвиненко, 1992].

Єдиним з досліджених у курганах на Мечетному полі поховань у кам'яній скрині п. 1, к. 2. По конструктивних особливостях, відповідно до класифікації

Р.О. Литвиненка, даний тип могильного спорудження відноситься до I групи [Литвиненко, 1992], представлений конструкцією з поставлених на ребро кам'яних плит.

Загальний аналіз досліджених поховань зрубної спільності на Мечетному полі свідчить про їхнє нестійке розташування, а також глибини та розміри поховальних споруджень. Так, п. 1, к. 2 розташоване в ПвнЗЗ секторі кургану; п. 6, к. 2 у ПвдСхСх секторі; п. 1, к. 3 у ПвдСх секторі; п. 2, к. 3 у центрі кургану. Глибина поховання (дно) варіює від 0,6 м (к. 3, п. 2) до 3,06 м (к. 2, п. 1). Тільки два поховання дають чітко фіксовані розміри могильних споруджень: к. 2, п. 1 - 1,4 x 1,05 м та к. 2, п. 6 - 2, 1 x 1,4 м. Стійкими є зібганий стан кістяка, лівий бік, східна орієнтація з незначними відхиленнями до півночі (к. 2, п. 1; к. 2, п. 6) і до півдня (к. 3, п. 2), наявність посудини (у двох випадках перед обличчям (к. 2, п. 1; к. 2, п. 6) і в одному за головою (к. 3, п. 2).

Значний інтерес представляють дві посудини, знайдені в насипу кургану 1 (рис. 2, 1) і кургану 3 (рис. 13,1), що є, можливо, заупокійним інвентарем незбережених поховань. Разом з тим, якщо посудина, виявлена в насипу кургану 1, не викликає особливих сумнівів у тім, що він маркірує незбережене поховання зрубної спільності, оскільки в даному кургані це єдине зрубне джерело, то посудина з насипу кургану 3 (рис. 13, 1), що ілюструє дивовижну подібність за характером обробки й орнаментатії із посудиною з розташованого поруч поховання 2 (рис. 13, 3), може бути тризновим, представляючи з п. 2, к. 3 єдиний комплекс.

Аналіз чотирьох поховань зрубної спільності, досліджених на Мечетному полі, дає підставу вважати їх одночасними і визначити як типові для Донецького кряжа зрубні бережновсько-маєвські I періоду (за В.В.Отрощенком) [Отрощенко, 2001], причому найбільш ранні з них, віднесені Ю.М. Бровендером до групи пам'яток Степанівського типу [Бровендер, 2000]. Про випадки одночасного використання населенням зрубної спільності різних типів поховальних споруджень свідчать дослідження Р.О. Литвиненка [Литвиненко, 1992], В.О. Посредникова та Д.П. Кравця [Посредников, Кравец, 1992], що ґрунтуються на таких ознаках, як широке використання в курганному будівництві каміння, характер поховального обряду, типологічні і технологічні особливості кераміки. Аналогічна Мечетному полю зрубна кераміка відома в поховальних комплексах Степанівського некрополя, на Степанівському [Бровендер, 2000], Провальському (Грушева балка) [Дубовская, 1978] поселеннях, а також інших пам'ятках Донецького кряжа цього періоду.

Значний дослідницький інтерес містить в собі архітектура кургану 1 і зв'язане з ним культове поховання розбитих кам'яних статуй половецького типу. У свій час даний пам'ятник проаналізований і опублікований А.В.Євглевським [Евглевский, 1996, с. 214-224].

Таким чином, у ході зроблених культурно-хронологічних досліджень курганних комплексів на Мечетному полі в Донбасі, археологічна карта Східної України доповнилася новими археологічними джерелами.

Список використаних джерел

1. Братченко С.Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. – К.: Наукова думка, 1976. – 261 с.
2. Братченко С.Н. До проблеми ранньобронзової індустрії Східної Європи // Древние культуры Восточной Украины. – Луганск: изд-во ВНУ, 1996. - С. 32-57.
3. Братченко С.Н., Константиnescу Л.Ф. Александровский энеолитический могильник // Древнейшие скотоводы степей Юга Украины. – Киев: Наукова думка, 1987. - С. 17-31.
4. Бритюк А.А., Черных Е.А. Об одной группе ямных погребений Подонцовья // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. - С. 65-67.
5. Бровендер Ю.М. Степановский тип памятников бережновско-маевской срубной культуры // Проблемы археологии Подніпров'я. – Дніпропетровськ: вид-во ДДУ, 2000. - С. 76-91.
6. Бровендер Ю.М. Поселения срубной спільності в середній течії Сіверського Дінця: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: К., 2000. - 20 с.
7. Дровосекова О.В. Материалы эпохи энеолита и бронзового века из с. Капуловка Днепропетровской области // Древности степного Причерноморья и Крыма. - Вып. 10. - Запорожье, 2002. - С. 131-154.
8. Дубовская О.Р. Поселение эпохи поздней бронзы близ с. Провалья // Древние культуры Поволжья и Приуралья.-Куйбышев, 1978. - Т. 221. - С. 94-96.
9. Евлевский А.В. Культовое захоронение половецких каменных изваяний в Святитище на Мечетном поле в Донбассе // Древние культуры Восточной Украины. – Луганск: ВУГУ, 1996. – С. 214-224.
10. Ковалева И.Ф. Север Степного Причерноморья в энеолите – бронзовом веке. - Днепропетровск: ДГУ, 1984. - 115 с.
11. Котова Н.С. Энеолитические материалы поселения и могильника у хут. Александрия // Материалы и исследования по археологии Восточной Украины. – Вып. 1. – Луганск: ВНУ. - 2003. - С. 78-97.
12. Кравец Д.П., Посредников В.А., Литвиненко Р.А. Курганы эпохи раннего металла Ивано-Дарьевского микрорайона в Донбассе. Донецк: - ДонГУ, 1991. - 101 с.
13. Литвиненко Р.А. Погребальные сооружения срубной культуры Подонцовья и Северо-Восточного Приазовья // Донецкий археологический сборник. - Донецк, 1992. - С. 29-44.
14. Мерперт Н.Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы. Автореферат дисс. ... доктора ист. наук. М., 1968. – 64 с.
15. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века. – Москва, 1975. – 276 с.
16. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи Півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). - К., 2001. - 288 с.
17. Посредников В.А., Кравец Д.П. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса // Донецкий археологический сборник. - Донецк, 1992. - С. 47-56.
18. Потемкина Т.М. Структура сакрального пространства ранних энеолитических курганов // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тирасполь, 2002. - С. 21-32.
19. Санжаров С.Н., Бритюк А.А. Краснозоринский курганный могильник в бассейне Лугани // Древние культуры Восточной Украины. – Луганск: ВУГУ, 1996. – С. 58-132.
20. Смирнов А.М. Курганы и катакомбы эпохи бронзы на Северском Донце. – М., 1996. – 182 с.

Санжаров С.Н., Бровендер Ю.Н., Бритюк А.А.

КУРГАНЫ У СЕЛА УТКИНО НА МЕЧЕТНОМ ПОЛЕ В ДОНБАССЕ

Посвящена публикации материалов курганной группы Мечетное поле, у с. Уткино на Луганщине. В четырех курганах были исследованы погребения от эпохи ранней до поздней бронзы, в том числе ямной, катакомбной и срубной культур. Имеются также материалы бабинской культуры и культовое захоронение поздних кочевников. Особый интерес вызывает погребение эпохи энеолита-ранней бронзы с каменной круговой конструкцией.

Sanzharov S.M., Brovender Yu.M., Brituk O.O.

KURGANS NEAR UTKINE VILL. IN DONBASS

The article is devoted to publication of archaeological materials from four dogged burial mounds near vill. Utkine (Donbass). Were revealed burials of Yamna, Katakombna, Zrubna cultures. Authors pay special attention to Late Halcolithic burial with stone ring.